ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ԱՐՍԵՆ
(ԱԻ)
ԲԱԴՐ ԱԼ-ԳԱՄԱԼԻ ԱԼ-ԱՐՄԱՆԻԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ
1074-1094ԹԹ.

Ֆաթիմյան խալիֆայության 11-րդ դարի 70-ական թվականներից մինչև 12-րդ դարի 60-ական թվականների պատմությունը մի շարք պատմաբաններ անվանում են «հայակական շրջան», որը պայմանավորված է ուսումնասիրվող շրջանում խալիֆայության վեզիրի պաշտոնում հայերի շարունակաբար պաշտոնավարմամբ: Շուրջ մեկ հարյուրամյակ տևած այս շրջանում վեզիրի պաշտոնում նշանակվել են մի շարք հայորդիներ՝ այդ թվում և՛ մուսուլմաններ, և քրիստոնյաներ: Սույն հոդվածը ներառում է հայազգի իսլամադավան Բադր Ալ-Գամալիի կյանքի և Եգիպտոսում ծավալած գործունեության լուսաբանումը:

Ֆաթիմյան խալիֆա Ալ-Մուսթանսիրի (1036-1094թթ.) իշխանության ընթացքում երկիրը մեծապես գտնվում էր զինված ուժերի և թիկնապահ գնդերի իշխանության ներքո: Վերջիններս բաղկացած էին հիմնականում երեք էթնիկ խմբերի ներկայացուցիչներից՝ բերբերներ, սուդանցիներ, լավաթիներ (աֆրիկյան ցեղ)[1] և թուրքեր, որոնք խալիֆայությունը բաժանել էին յուրատեսակ ազդեցության գոտիների[2]: Նշված ապակենտրոն տարրերից հատկապես թուրքերի և լավաթիների միջև երկարամյա հակամարտությունը բերեց սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի[3]:

Ստեղծված պայմաններում խալիֆա Ալ-Մուսթանսիրը որոշում կայացրեց դիմել Աքքայի հայազգի կառավարիչ Բադր Ալ-Գամալիի օգնությանը՝ երկրում կենտրոնական իշխանության ազդեցության վերականգնման և ամրապնդման նպատակով[4]:

Հայազգի Աբու Նիջմ Բադր Ալ-Գամալի Ալ-Արմանին եղել է Դամասկոսի կառավարիչ Ջամալ Ալ-Դաուլա Ռին Ամմարիի մամլուքը[5].

որի անվան հետ է կապվում նրա Ալ-Գամալի[6] անունը: Դերության տարիներին ստանձնած բորբ աշխատանքներում Բադրը ցուցաբերեց մեծ եռանդ և նվիրվածություն՝ նշանակվելով տարբեր պաշտոնների՝ ընդհուպ մինչև հիջրայի 455թ. (1063թ.) Դամասկոսի կառավարչի պաշտոնում հաստատվելը[7]: Դամասկոսի կառավարչի պաշտոնից հետո Բադրը տեղափոխվում է Աքքայի կառավարչի պաշտոնին, որտեղից էլ 1073թ. խալիֆա Ալ-Մուսթանսիրը հրավիրում է նրան Եգիպտոս[9]: Բադր Ալ-Գամալին Կահիրե ժամանեց հիջրայի 466թ. (1074թ.)[10] և շատ կարճ ժամանակամիջոցում, ստեղծված անիշխանության պայմաններում, կարողացավ դուռնալ երկրի փաստացի ղեկավարը: Եգիպտոս ժամանելուց անմիջապես հետո հայազգի զորավարը ձեռնամուխ եղավ իշխող ապակենտրոն տարրերից երկրի մաքրմանը՝ մեկ օրում բոլորին մահապատժի ենթարկելով[11]: Խնդրի լավագույն գիտակ Արշակ Այպօյաճեանի կարծիքով արաբ պատմիչները ոչ միայն չեն քննադատել Բադր Ալ-Գամալիի կողմից իրագործված զանգվածային սպանությունները, այլև նշում են, որ իրականում այդ ճանապարհը միակն էր երկրում կենտրոնական իշխանության վերականգնման և սոցիալ-տնտեսական հետագա զարգացման համար[12]:

Ամենայն հավանականությամբ նշված իրադարձություններին է վերաբերում հայ պատմիչ Մատթեոս Ուռհայեցու ժամանակագրության մեջ առկա հետևյալ հիշատակությունը. «Սա (Ամիր Ճոշ)[13] հայ զինվորներից բաղկացած զորագունդ հանեց Ախսիսի դեմ և պատերազմեց, որից հետո Եգիպտոսում տիրեց խաղաղությունը[14]»:

Այսպիսով, հիջրայի 466թ. ջումադ ալ-առուալ ամսի 28-ին (1074թ.) Բադր Ալ-Գամալի Ալ-Արմանին նշանակվեց Ֆաթիմյան խալիֆայության վազիր և վարեց այդ պաշտոնը մինչև հիջրայի 487թ. (1094թ.)[15]: Նա ստացավ «Զորքերի հրամանատար (Ամիր Ալ-Գույուշ), սրի և գրչի վազիր (Վազիր աս-սեյֆ ուա ալ-կալամ), գլխավոր դատավոր (կադի ալ-կուդդաթ) և հավատացյալների աղոթքների առաջնորդ (Հադի դաաթ ալ-մումինին)» տիտղոսները[16]: Բադր Ալ-Գամալիի հաջողությունների շարքում կարևորագույններից մեկը լավ կազմակերպված և կարգապահ զինված ուժերի ստեղծումն էր, որոնց միջուկի հիմնական բաղկացուցիչը հայկական զորագնդերն էին[17], որոնք գործնականում ապացուցել էին իրենց բարձր մարտունակությունը և նվիրվածությունը հայազգի վազիրին:

Ինչպես նշում է Ա. Այպօյաճեանը, երկրում տարիներ շարունակ տիրող սովը, համաճարակները և անիշխանությունը նվազեցրել էին քաղաքի բնակչությունը: Ռազմաթիվ տներ և կալվածքներ. մնալով առանց տերերի, գտնվում էին կիսավեր վիճակում. որոնք էլ Բադր Ալ-Ջամալին հանձնեց իր զինվորներին. որպեսզի վերջիններս կարողանան օգտվել անտեր կալվածքներից և Կահիրեում նոր տներ կառուցեն[18]: Անհրաժեշտ է նշել նաև. որ ոչ միայն առանց տերերի մնացած կալվածքները հանձնվեցին մեծամասամբ հայազգի զինվորներին. այլև սպանված պաշտոնյաների պաշտոնները[19]: Ռազմական բարենփոխումների շրջանակներում կատարված կարևորագույն գործողությունների շարքում Բադր Ալ-Ջամալիի անվան հետ են կապվում Կահիրեի նոր պարսպի և երեք դարպասների (Բաբ Զաուիլա (1092թ), Բաբ ան-նասր և Բաբ ալ-ֆութուհ (1087թ.) կառուցումը[20], որոնք, ի դեպ. կառուցել են Եդեսիայից ժամանած հայազգի երեք եղբայրներ[21]: Վազիր Բադրի կառավարման ընթացքում կառուցված պաշտպանական կառույցներից անհրաժեշտ է նշել Բաբ Զաուիլայի առջև կառուցված «կայծքարի սահարանը», որի ողորկ մակերեսն անհաղթահարելի խոչընդոտ պետք է հանդիսանար հարձակման դեպքում՝ թույլ չտալ ձիերի մուտքը քաղաք[22]: Ըստ 15-րդ դարի արաբ պատմիչ Իբն Թաղրիբիրդիի՝ ազգությամբ հայ իսլամադավան վազիրը զբաղվել է նաև մզկիթաշինությամբ: Բադր Ալ-Ջամալիի կառուցած մզկիթներից խոսվում է երկուսի մասին՝ Աթթարինի և Ալ-Ջամալիի մասին, որոնցից վերջինը կառուցվել է 1085թ. Մուկադդամ լեռան վրա և կանգուն է մինչև օրս[23]:

Ինչ վերաբերում է այլադավան ազգաբնակչության նկատմամբ վազիրի վերաբերմունքին, 12-րդ դարի պատմիչ Աբու Սահլ Հայը գրում է «կը կառավարեր Եգիպտոսը շնորհիվ Սուլթանին, եւ բարեկամն էր ամեն քրիստոնեից. մեծամեծաց թե ռամկաց[24]»:

Տնտեսության վերականգնմանն ու զարգացմանը ուղղված քաղաքականության դրսևորումներից է երեք տալով հողագործության ազատումը հարկերից. որը բերեց գյուղատնտեսության բարգավաճմանը[25]: Ամիր Ալ-Ջույուշը. ի զարմանս Կահիրեի առևտրականների, ոչ միայն չխլեց նրանց ունեցվածքը, այլև փոխատվություն տվեց վերջիններիս՝ դրամատուն բացելու նպատակով[26]: Ընդհանուր առմամբ Բադր Ալ-Ջամալիի իշխանության

տարիներին խալիֆայության պետական գանձարանի մուտքերը երկու միլիոն դինարից աճեցին մինչև երեք միլիոն դինար. ինչն էլ թույլ տվեց վեզիրին ֆինանսական մեծ ներդրումներ կատարել քաղաքի պաշտպանական կառույցների ավելացման համար[27]:

Բադրի վազիրության ողջ ընթացքում երկրի փաստացի կառավարումը իրականացնում էր վազիրը. ով առավել ազդեցիկ գործիչ էր. քան Ալ-Մուսթանսիր խալիֆան. ինչի մասին վկայում է «Ալլահը Ձեզ հալթալ դարձրեց Բադրով» արտահայտությունը. որն ընդգրկված էր 'Նուրանի պալատական ընթերցանության բացման տեքստում[28]:

Այսպիսով. Եգիպտոսում Բադր Ալ-Գամալի Ալ-Արմանիի իշխանության գալով սկսեց ֆաթիմյան վազիրների հայկական շուրջ մեկ հարյուրամյակ տևած շրջանը (1074-1162թթ.)[29]. որի գրեթե ողջ ընթացքում հայազգի վազիրները միանձնյա կառավարեցին երկիրը՝ իրենց անջնջելի հետքը թողնելով Ֆաթիմյան խալիֆայության պատմության մեջ:

ARSEN ARAKELYAN
(IOS)
BADR AL-GAMALI AL-ARMANI'S REIGN IN EGYPT 1074-1094

According to several historians the period of 1074-1162 was an "Armenian period" for Fatimid caliphate. as for about a hundred years the position of Vazir was held by both Muslim and Christian Armenians.

This article includes the history of life and reign of Badr Al-Gamali Al-Armani in Egypt.

During the rule of caliph Al-Mustansir Egypt was in chaos and struggles between the Sudanese and Turkish troops of the caliph. Long lasting internal war caused hunger and plagues. In 1073 a former slave of Armenian origin, governor of Acre Badr al-Gamali was called by caliph al-Mustansir to restore the order in Egypt. Badr al-Gamali arrived in Cairo in 1074 and sharply destroyed all the dissidents. After successfully completion of cleaning of the state from the aggressors and uniting it under his control. Badr Al-Gamali started the reanimation of the Economy.

Abu Nijm Badr al-Gamali has ruled the Fatimid Caliphate for 20 years and has been the actual leader of the state being the head of the secular government. commander-in-chief and Vazir, as well as the head of court.

Badr al-Gamali Al-Armani is the first Armenian vazir. who started the "Armenian period" of Fatimid caliphate history.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մըսրլեան Գ., Ականատեսներ Հայեր Եգիպտոսի մէջ, Գահիրէ, 1947. էջ 23
2. Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. I, Եր., 2001, էջ 307:
3. The Encyclopaedia of Islam. Leiden. E.J.Brill 1986, p. 870
4. Իպն Խալլիքան, Վեֆայաթ էլ Աաեան, (Գէորգ Մըսրլեանի թարգմանություն), Գահիրէ, 1935, էջ 148:
5. Մամլուք անվանվել են միջնադարյան Եգիպտոսում երիտասարդ ստրուկները, որոնք ընդունել են իսլամ, սովորել են արաբերեն և ծառայել են խալիֆայության զինված ուժերում: Էթնիկ տեսակետից մամլուքները հիմնականում թուրքերն էին և հյուսիսային Կովկասի տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչներ:
6. Ջիմ արաբերեն հարֆի եգիպտոսի բարբառով Գիմ հնչողության պատճառով Ալ-Ջամալի անունը դարձել է Ալ-Գամալի և բառավերջի ի տառը նշանակում է պատկանելություն՝ խորհրդանշելով Բադրի պատկանելությունը Ջամալ Ալ-Դաուլա Բին Ամմարիին:
7. Սուֆեան Յ., Եգիպտոսի հայ մեմլուքներն ու իշխանները ֆաթիմեան շրջանին, Գահիրէ, 1928, էջ 26:
8. محمد كرد علي، الخطط الشامية، الجزء الاول، دمشق ١٤٠٣هـ-١٩٨٣م، صفحة ٢٢٨
9. Ալպոյաճեան Ա., Արաբական Միացեալ Հանրապետութեան Եգիպտոսի նահանգը եւ հայերը, Գահիրէ, 1960, էջ 19:
10. اتعاظ الحنفا، لتقي الدين احمد بن علي المقريزي، نشره و حققه و علق حواشيه و قدم له ووضع فهارسه الدكتور جمال الدين الشيال، دار الفكر العربي، ١٩٤٨، صفحة ٢٧١
11. Թուրշյան Հ., 11-րդ եւ 12-րդ դարերի Եգիպտահայ գաղութի՝ պատմությունից, Արեւելագիտության ժողովածու, հ. II, Եր., 1964, էջ 306:
12. Ալպոյաճեան Ա., նշվ. աշխ., էջ19:
13. Ամիր Ճոշ կամ Միրգուշ անունները բխում են Ամիր Ալ-Գույուշ եզրից, որը թարգմանաբար նշանակում է զորքերի հրամանատար: Պատմագրությունը Ամիր Ալ-Գույուշ անվանում է հայազգի վազիր Բադր Ալ-Գամալի Ալ-Արմանիին: Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն (Հ. Բարթիկյանի թարգմանություն), Եր., 1991, էջ 251:
15. محمد رفعت الامام، الارمان في مصر، ١٩٩٥ صفحة ٥٠
16. Իպն Խալլիքան, Վեֆայաթ էլ Աաեան (Գէորգ Մըսրլեանի թարգմանություն), Գահիրէ, 1935, էջ 29:
17. Հովհաննիսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 308:
18. Ալպոյաճեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 21:
19. Մըսրլեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 25:
20. Семенова Л. А., Из фатимидского Египта, М., 1974, с. 69.

21. Զէյթլեան Ս.. Հայութեան ներդրումը վաղ միջնադարեան եւ արդի Եգիպտոսի պատմութեան մեջ. Կանադա, 2004, էջ 33:
22. Մրսրլեան Գ.. նշվ. աշխ.. էջ 32:
23. Նույն տեղում. էջ 36:
24. Ալպոյաճեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 22:
25. Աբրահամյան Ա.. Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, Եր., 1964. էջ 133:
26. Ալպոյաճեան Ա., նշվ. աշխ.. էջ 20:
27. The Encyclopaedia of Islam. p. 870.
28. Սուֆեան Յ., նշվ. աշխ.. էջ 32:
29. Զէյթլեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 34: